

DEN FØRSTE SAMNORSKORGANISASJONEN 100 ÅR – “STLANDSK REISNING” BLEI STIFTA 1916

ERNST HÅKON JAHR

8. oktober 2016 er det 100 år sia språkstridsorganisasjonen *Østlandsk reisning* blei stifta på et møte på Jessheim (Jahr 1978: 33). Initiativet blei tatt av daværende middelskolelærer, seinere biskop i Hålogaland og Oslo Eivind Berggrav (1884–1959) på et ungdomsstevne 25. juni 1916 (Berggrav 1916), og tanken fikk straks entusiastisk støtte av framstående folk innafor kultur- og samfunnsliv.

Den oppgava rørsla satte seg, var å få østlendingen til å være stolt av talemålet sitt, som vestlendingen var blitt det gjennom arbeidet for landsmålet, og så å få østlandsdialektene mer med i den pågående språkutviklinga. Programmet til Østlandsk reisning fra november 1916 formulerte dette slik:

Østlandsk reisning er å vekke østlendingen til nasjonalt å kjenne og ære sig sjøl.

Vi må bli gla i *bygdene våre*, verne om all god arv ifrå fedrene, i arbeidsliv, i husliv, i sed og i tale.

Vi må reise tanken om at *morsmålet* her øst er fullgod norsk tale, så ingent trenger knote, enten det nå er “riksmål” eller “landsmål”. Østlendingen skal kjenne det som ei ære og ei glede å eie og bruke målet sitt, hime og i by'n like godt.

Vi mener at vi på denna måten jamner veien til et sams norsk mål. På østlandsgrunn, og bare der, kan landsmål og riksmål møtes. (Siert etter Jahr 1974: 9.)

Professor i riksmål Didrik Arup Seip (1884–1963) og historieprofessor og målmann Halvdan Koht (1873–1965) kom til å stå sammen med Eivind Berggrav i leiinga av organisasjonen i den tiårsperioden fram til 1926 som organisasjonen var særleg aktiv. Ingen andre språkstridsorganisasjoner har noen gang hatt et så sterkt og kvalifisert triumvirat til lederskap.

Østlandsk reisning fikk stor oppslutning på Østlandet, og blei ei betydelig kulturrørsle med språk som sitt viktigste virkeområde. De frilyndte ungdomslaga på Østlandet slutta seg kollektivt til, og etter få år hadde organisasjonen et medlemstall på mellom 8 000 og 10 000 (Jahr 1978: 86).

Slik folk i rørsla så det, var folkemålet på Østlandet blitt sett ned på både av dem som sjøl snakka det, og av resten av landet. I målrørsla var det en utbredt oppfatning at østlandsdialektene ikke var gode og nasjonale nok. I Riksmålsforbundet så de på østlandsdialektene som vulgære og fullstendig ubrukelige som grunnlag for skriftspråket. Derfor var ord og former fra dialektene på Østlandet lite med i de to skriftlige målformene.

Striden mellom landsmål og riksmål var hard og uforsonlig i tiåret 1905–1915, og i denne striden blei østlandsdialektene klemmt mellom to skriftspråk som ikke gav disse dialektene noe som helst plass. Slik så mange østlendinger det, og for dem hadde derfor språkstriden fram til 1916 vært noe som de egentlig stod utafør, noe de ikke hadde noen del i. Østlendingen måtte bli mer språklig sjølsikker, sa Eivind Berggrav, som var svært opptatt av det psykologisk viktige ved ikke å nedvurdere eget talespråk (Jahr 1978: 40–49). Østlandsbonden og østlandsarbeideren hadde felles språklige interesser, sa Halvdan Koht (Koht 1916, jf. Jahr 1978: 50–55). Østlandet kan samle landet språklig, sa Didrik Arup Seip (Seip 1916, jf. Jahr 1978: 56–59).

Østlandsk reisning viste ved det programmet som blei vedtatt for organisasjonen (Jahr 1978: 60ff., jf. sitat ovafor), at det var mulig å reise språkstrid også på Østlandet, på østlandsdialektenes premisser. Ord og former herfra måtte få plass i begge skriftspråka. Vestlandet var dermed ikke lenger aleine om å snakke om målreising. Nå var Østlandet også med. Gjennom medlemsbladet *Østagleitt* (1920–1929) blei programmet og ideene til Østlandsk reisning spredt blant medlemmene og andre interesserte.

De fleste steder blei det et godt samarbeid mellom aktive målfolk og medlemmene i Østlandsk reisning (Jahr 1978: 161). De kunne lett enes om at det viktigste var at vanlige folk stod opp for sitt eget mål, sin egen dialekt, enten det var på Toten eller i Volda. Østlandsk reisning representerer den første organiserte dialektaksjonen i landet (Jahr 1977, 1981a), og forsøkte iherdig gjennom flere år å få skolestyra til å bestemme at abc på bygdemål skulle brukes i østlandsskolene (Jahr 1976). Dette forsøket førte imidlertid ikke fram. Arbeidet med bygdemåls-abc var likevel ikke uten positive resultat. Gjennom den langvarige argumentasjonen for abc-bøker på skolebarnas egen dialekt innså folk at disse dialektene slett ikke var mindreverdige, som mange først trodde, men tvert imot til og med kunne brukes i skrift, og det var med på å heve statusen til dialektene generelt (Jahr 1981b).

Selv om samarbeidet mellom lokale målfolk og Østlandsk reisning de fleste steder på Østlandet var godt, var det likevel også blant målmennene de som så med skepsis på østlandsreisninga. De frykta ei kløyving i det felles nasjonale målrei-

singsarbeidet. For dem stod det som viktigst å samle kreftene i arbeidet for landsmålet slik den nå engang var (Jahr 1978: 78).

Men for Østlandsk reising var landsmålsnormalen den gangen, i 1916, for langt unna dialektene på Østlandet. Landsmålet var for lite salgbart østpå. Det måtte gjøres mer akseptabelt for østlendingene, og det kunne gjøres, tenkte de, ved at østlandske språkformer kom mer med i skriftnormalen. Skjedde det, ville også østlendingen, som vestlendingen, kunne kjenne landsmålet som sitt. Hvis det skjedde, og hvis så de samme østlandsformene samtidig kom inn i riksmålet, ville disse formene kunne danne en mulig basis for ei samnorskutvikling. Slik så de for seg at østlandsdialektene kunne fungere som ei språklig bru mellom landsmål og riksmål, og dermed bidra til å få en slutt på språkstriden.

Det var særlig Didrik Arup Seip som argumenterte sterkt for akkurat dette, og som så for seg ett felles skriftspråk, et samnorsk, en gang i framtida (Seip 1917). Det blei f.eks. vist til at mens både Østlandet og mesteparten av landet hadde *a*-ending i bestemt form av hunkjønnsord (*sola, boka, bygda*), så var dette ei form som det verken var lov å bruke i riksmål eller i landsmål i 1916. Landsmål hadde *sol*, *bok* og *bygdi*, og riksmål hadde *solen, boken* og *bygden* som eneste mulighet. Hvis en isteden, blei det hevda, innførte *a*-ending i begge skriftspråk, kunne en få slutt på en helt unødvendig forskjell mellom skriftnormalene. Slik kunne en begynne på ei utvikling fram mot et samnorsk skriftspråk bygd på de mest utbredte talemålsformene i landet. Og det var starten på dette som skjedde i 1917.

Ved språkreforma dette året fikk Østlandsk reising gjennomslag for de fleste av de konkrete språkkrava sine til endringer i skriftnormalene (Jahr 2014: 90–96). Mange østlandske språkformer og språktrekk kom inn i riksmål og landsmål som valgfrie endringer. I all hovedsak var disse formene i riksmål i 1917 de samme som seinere er blitt referert til som radikalt bokmål, dvs. bokmål som henter opp i seg utbredte former fra talespråket: *a*-ending i hunkjønnsord (*sola, boka, bygda*) og svake verb (*kasta, hoppa, vinka*), diftonger (*bein, sein, rein*) og former som *etter, nå, snø, språk* (der riksmål den gangen hadde *efter, nu, sne, sprog*). Den fremste forfatteren som i dag bruker radikalt bokmål gjennomført i romanene sine, er Per Petterson (f. 1952, kjent bl.a. for romanen *Ut å stjele hester* (2003); jf. Jahr 2015: 131).

Etter reforma i 1917 var det skolestyra rundt om i landet som avgjorde hvilken variant av riksmål (og landsmål) som skulle brukes i skolene. I hele 64% av riksmålsskolekretsene på landet blei den mest radikale varianten (riksmål med “valgfrie former”, som det blei kalt) innført i åra nærmest etter reforma i 1917 (Jahr 1978: 150–54).

Bruken av den svært radikale riksmålsvarianten i så mange riksmålsskoler i landkommuner førte til en hard språkstrid på Østlandet fram til 1925. Den mest omfattende språkpolitiske kampen Østlandsk reising var direkte involvert i, var nettopp striden om de “valgfrie formene” i riksmål etter 1917. I skolekrets etter skolekrets arbeida Riksmålsforbundet for å få omgjort vedtaket om å bruke de radikale

folkemålsformene. Og folka i Østlandsk reisning arbeida for det motsatte. De ønska disse formene brukt i skolene. Da striden stilna i 1925 – da Riksmålsforbundet etter lang tids kamp til slutt vant fram med sitt syn i alle skolekretsene i den symboltunge kommunen Eidsvoll (Jahr 1978: 141–147) – var “de valgfri” fjerna fra mange skoler, som først hadde innført dem. Fortsatt holdt imidlertid ca. 40% av riksmålskretsene på landet likevel fast ved dem. Etter hvert blei det imidlertid vanskelig å skaffe lærebøker med så radikale former, og det gjorde det problematisk for skolene å følge opp vedtaket om å bruke de radikale riksmålsformene. Men i 1938 vedtok Stortinget den neste språkreforma (Jahr 2014: 116–121), som i enda større grad enn i 1917 fulgte opp det programmet for utvikling av riksmål (som skifta navn til bokmål i 1929) og landsmål (som skifta navn til nynorsk i 1929) som Østlandsk reisning hadde argumentert for mellom 1916 og 1926.

Østlandsk reisning var den første språkstridsorganisasjonen som argumenterte eksplisitt for ei samnorskutvikling. Den var også den største samnorskorganisasjonen noen gang. Og samnorsktanken stod sterkt i samfunnet for hundre år sia og fram til rett etter krigen. Samnorskpolitikken hadde solid flertall i Stortinget fra ca. 1915 til ut på 1960-tallet. Én viktig grunn til det var at ingen omkring 1915 kunne se for seg at en to-standard-situasjonen med både riksmål og landsmål som skriftspråk kunne vedvare særlig langt inn i framtida. Det var både dyrt og upraktisk. Landet hadde rett og slett ikke råd til å koste på seg den luksus det var å ha to skriftlige uttrykk for det samme språket, for norsk. Mange var også redde for at nasjonen så kort tid etter unionsoppløsninga i 1905 skulle bli permanent kulturelt og språklig kløyvd i to. Da framstod et felles samnorsk som en riktig språkplanleggingspolitikk for å hindre ei slik kløyving.

Språkplanleggingsmetoden som blei brukt, er kjent for de fleste i dag fra språkhistoria i norskfaget i skolen: Gjennom flere språkreformer blei både riksmål/bokmål og landsmål/nynorsk forandra ved at ord og former fra norske dialekter, særlig fra Østlandet, blei introdusert i begge skriftnormalene. Samtidig blei en del tradisjonelle skriftformer, som bygde på det talte riksmålet til middel- og overklassen særlig i Oslo vest, tatt ut av bokmålsnormalen ved reforma i 1938 (Jahr 2014: 120–121). Dette skapte en veldig motstand og var en vesentlig grunn til den skarpe språkstriden vi hadde særlig gjennom 1950-åra (Jahr 2015: 109ff).

Og vi vet hvordan det gikk: Det er ikke blitt noe samnorsk skriftspråk. Selv om utviklinga tok lange steg i den retninga gjennom flere språkreformer – både bokmål og nynorsk av i dag er helt annerledes enn de var før 1917 – så bestemte til slutt Stortinget i 2002 å avslutte arbeide med å få til bare ett skriftspråk i Norge (Jahr 2015: 130f.). Det som i første omgang motiverte starten på samnorskarbeidet, nemlig økonomien, var en helt annen i 2002. Norge var blitt et veldig rikt land, og det kunne uten problemer flutte seg med to nesten like skriftspråk. Samnorskpolitikken var blitt unødvendig ut fra økonomiske hensyn.

Mange vil nok si at når samnorskpolitikken blei avslutta i 2002, så skyldtes det at den hadde vært mislykka. Folk “ville” ikke ha samnorsk, blir det påstått. Det er imidlertid en påstand som det er svært vanskelig å føre noe slags bevis for.

For det første har folk flest aldri sett hva samnorsk kunne ha blitt, hvis samnorskpolitikken hadde fått mulighet til å fortsette gjennom flere reformer. Des-suten har aviser og forlag fulgt en streng sensurpraksis – og gjør det ennå – mot de radikale formene i bokmålet som bygger på talemålet til folk flest (Jahr 2005). De fleste av dem som ønsker å bruke et radikalt bokmål i avisinnlegg eller bokmanus, opplever stadig at aviser og forlag forandrer og sensurerer språkbruken deres, og det selv om de holder seg helt innafor det som nå har vært lovlig i bokmål i hundre år (fra reforma i 1917). Derfor er bokmålet i aviser og bøker i dag, og tidligere, på ingen måte noen fasit på hva “folk flest” mener, eller har ment, om de mulighetene til skriftspråksbruk etter eget talemål, som har ligget tilgjengelig i begge skriftnormalene etter 1917- og 1938-reformene. Aviser og forlag har i stor grad hindra den frie språkutviklinga som Østlandsk reising argumenterte for hundre år tilbake i tid.

Både bokmål og nynorsk er likevel ganske annerledes i dag enn da Østlandsk reising begynte sitt arbeid 8. oktober 1916. Begge skriftnormalene gir gode muligheter for folk, også på Østlandet, til å følge talemålet sitt i skrift, om de så ønsker (og får lov). Og i dagens frie og utbredte dialektbruk ser vi viktige resultater av arbeidet både til målrørsla og Østlandsk reising.

Referanser

- Berggrav, E. 1916. “Østlandsk Reising.” I: Jahr, E.H. (red.). 1974. *Østlandsk Reising 1916–1926*. Oslo: Novus. 35–67.
- Jahr, E.H. 1974a. *Østlandsk Reising 1916–1926*. Oslo: Novus.
- Jahr, E.H. 1974b. “Østlandsk Reising 1916–1926.” I: Jahr, E.H. (red.). *Østlandsk Reising 1916–1926*. Oslo: Novus. Noe revidert også i Jahr, E.H. 1992. *Innhogg i nyare norsk språkhistorie*. Oslo: Novus. 96–113.
- Jahr, E.H. 1976. “Om ABC på bygdemål. En historisk oversikt”. *Ventil* 6.2. 14–21. *Også i Praxis: Tidsskrift for skole og samfunn* 25, 1976:6. 23–25.
- Jahr, E.H. 1977. “Østlandsk Reising – vår første dialektaksjon”. *Syn og Segn* 83. 311–314.
- Jahr, E.H. 1978. *Østlandsmåla fram! Ei bok om rørsla Østlandsk reising*. Tromsø–Oslo–Bergen: Universitetsforlaget.
- Jahr, E.H. 1981a. “Østlandsk reising – vår første dialektaksjon.” *Aktuelt Perspektiv* 2. 33.
- Jahr, E.H. 1981b. “Bruk av dialektene i grunnskolen frå 1878 til i dag.” I: Kleiva, T. and B. Røyset. (red.). *Paa Børnenes eget Talemaal. Dialekt i barnehage og skule*. Oslo: Det Norske Samlaget, 77–89. Også i: Jahr, E.H. 1992. *Innhogg i nyare norsk språkhistorie*. Oslo: Novus. 28–37.
- Jahr, E.H. 2005. “Artikkelen ‘Tove Bull’ i Norsk Biografisk Leksikon i ein språkstridskontekst – som døme på ‘fri sprogutvikling’ og ‘mindre brukte former i bokmål’.” I: Alhaug, G., Mørck, E. and A.-K. Pedersen. (red.). *Mot rikare mål å trå. Festskrift til Tove Bull*. Oslo: Novus. 1–4.
- Jahr, E.H. 2014. *Language planning as a sociolinguistic experiment: the case of modern Norwegian*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Jahr, E.H. 2015. *Språkplanlegging og språkstrid. Utsyn over norsk språkhistorie etter 1814*. Oslo: Novus.
- Koht, H. 1916. "Østlandsk Reisning." I: Jahr, E.H. (red.). 1974. *Østlandsk Reisning 1916–1926*. Oslo: Novus. 68–82.
- Petterson, P. 2003. *Ut å stjæle hester*. Oslo: Oktober.
- Seip, D.A. 1916. "Østlandsk reisning – Norsk samling." I: Jahr, E.H. (red.). 1974. *Østlandsk Reisning 1916–1926*. Oslo: Novus. 83–85.
- Seip, D.A. 1917. *Ett mål i Norge – målstriden avgjort av denne generation?* Kristiania: Norli.